

Rövidtávú magyar reálpolitikák

Libertariusról nem igen tudunk többet, mint hogy egy csaknem 70 ezer szóból álló történelmi és politikai esszé szerzője, valamint, hogy Budapesten él. Kézirata, mely a « Magyarország, 1984 » címet viseli és Bibó István emlékének van ajánlva, az 1979-es év folyamán jutott ki külföldre. Ha anyagi eszközeink lehetővé teszik, teljes szövegében közölni fogjuk a « Magyar Füzetek Könyvei » sorozatban.

E számunkban, ízelítőül két rövidebb részletet publikálunk belőle. Az első részlet a szerző fő történelmi tézisébe enged betekintést. A második részlet játékos betét a kéziratban, képzeletbeli párbeszéd egy jóindulatú konformistával, s ez alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy a mai magyar értelmiségi közgondolkodás legelterjedtebb tételeivel szálljon vitába.

A kompromisszumok országa

A Horthy-rendszerrel való analógiákat sokan igen szerencsétlennek tarthatják. Azt is el tudom képzelni, hogy igazságtalannak tartják a jelenlegi kurzussal szemben, még akkor is, ha attól egyáltalán nincsenek elragadtatva. [...] Én az összes jogi, szociális valamint Magyarország hely-

zetére vonatkozó különbséget ismerem, és azt mondhatom: Horthyék *felelőssége* súlyosabb országunk mai vezetőinél, de — ahogy Németh László 1956 november 2-án az Irodalmi Újságban írta — a Horthy-rendszer antiszociális féljogrendjén át tudott törni egy, a reformkorinál sokkal magasabb színvonalú magyar kultúra, ma viszont ezt csak nyomokban, azaz inkább kezdetekben láthatjuk, később megpróbálom elemezni, miért.

Nem kell azonban a horthyizmus analógiájához ragaszkodnunk. A lenini « forradalom » természetlenségének *nem* az egyetlen bizonyítéka, hogy a szocializmus eszméjét deformálta. Hanem az is, hogy megőrizte és reprodukálta az általa sújtott országok reakciós történelmi hagyományait. Ma, amikor a « marxizmus-leninizmus »-nak nevezett eklektikus, de zárt ideológiai komplexum felbomlott, eme tradíciók többé-kevésbé « tisztán » jelennek meg ezeknek az országoknak ideológiai-kulturális életében. Itt van az alapvető különbség, amely — minden látszat ellenére — elválasztja az oroszországi torzszülést a francia forradalomtól, akkor is, ha az végül jakobinizmussá, thermidorrá, bonapartizmussá fajult. Igaz: a francia forradalom végül is nem gyengítette, hanem — máig tartó káros következményekkel — *megerősítette* az abszolút monarchia központosító tendenciáit. De az azért mégsem tagadható, hogy *új értékeket* hozott létre (no meg természetesen erős polgárságot, mely ezeket az értékeket jól-rosszul hordozni tudja). Lenin és Sztálin azonban egy értékeitől megfosztott pszeudoszcientista és irracionalizált « marxizmus » jegyében hajtották végre a maguk forradalommal maszkírozott államcsínyeit, egyre jobban elsüllyedve ama tévhitben, hogy — pozitív *értékek* híján — a történelem összes *spontán* tévútját *tudatosan* reprodukálni lehet és kell, mert ezek a tudatos tévedések — a hegeli dialektika tisztítótüzeiben — önmaguktól etikai értékekbe fognak « átcsapni ». Ma, amikor ez a feltételezett « bűvös kör » már huszonöt éve halott, de ugyanakkor minden *valóságos* értéket is tankokkal, börtönökkel és elmeegógyintézetekkel akarnak visszaparancsolni a történelem süllyesztőjébe, a legmegdöbbenően reakciós, felvilágosodás előtti « értékek » elburjánzását látjuk uralkodóink és alávetett-

jeik tudatában. Azt hiszem, épeszű ember 1945/46-ban nem igen akadt, aki azt merete volna jósolni, hogy Oroszországban fel fog támadni egy monarchista-teokratikus nacionalizmus. Ma — sajnos — éppen ez a helyzet: az orosz ellenzék friss forrásait egy új feketeszázasság bugyborékoló mocsara piszkolja be. Mi sem természetesebb, hogy olyan « ellenzékkel » van itt dolgunk, mely legcinikusabb és legreakciósabb képviselőiben megtalálja a hatalom obskurantistább köreihez vezető utat — mi sem természetesebb, mert az orosz sovinsztának elkerülhetetlenül fel kell tennie magában a kérdést: ugyan mi baja van egy hatalommal, mely Oroszország érdekszónáját Kubába és Afrikába tudta kiterjeszteni?

Analóg jelenségekkel találkozunk a bolsevik diktatúra más országaiban. Romániát nacionalista diktatúra uralja, mely a harmincas, negyvenes években Romániában igen népszerű latin fasizmusokra emlékeztet, külpolitikailag pedig a hagyományos román külpolitika lavírozó, rafinált trükkjeit folytatja. Kelet-Németország bolsevizmusa technokratikus « szocializmus », kb. úgy, ahogy azt a német reakció spengleri szárnya 1920 körül elképzelte. Csehszlovákia jelenlegi vezetői a szlovák fasizmus tradícióit képviselik, mert Csehországnak nincsenek jelentékeny reakciós, antidemokratikus hagyományai. (Ez a magyarázata ama szinte páratlan szadizmusnak, mellyel a moszkovita uralom Csehországot fojtogatta 1948/62 között és 1969 óta újra.)

Két ország van, mely a bolsevik diktatúra viszonyai között is — úgy tűnik — meg tudta haladni *saját* antidemokratikus hagyományait. Az egyik Jugoszlávia, mely még ma is az 1941/45-ös autochton ellenállás és az 1948-as szakadás energiáiból táplálkozik, és amelynek vezetősége, ha a makroszintű diktatúrához ragaszkodik is, megteremtett egy mikroszintű demokráciát; egyben *viszonylag* szabad utat nyitott egy jórészt marxista inspirációjú politikai kultúrának (e tény viszonylagosságát persze nagyon is éreztetik az 1972 utáni botrányos fejlemények: a Praxis betiltása, Mihajlov bebörtönzése, stb.).

Lengyelország szociálpszichológiai alkata jóval bizonytalanabbul alakult. 1968 után úgy tűnt, hogy itt is felül-

kerekedik egy olyan vörösre mázolt ellenforradalom, mely a lengyel nacionalista-értelmiségellenes-antiszemita reakció legrosszabb tradícióit hordozza. 1970 decembere azonban ezt az ellenforradalmat minden tömegbázisától elvágta, és most — úgy tűnik — tanúi vagyunk egy olyan Lengyelország féllegális felépülésének, mely sokkal inkább hordozza a lengyel múlt *demokratikus* mint *nacionalista* hagyományait.

Mi a helyzet Magyarországon?

Ha azt mondjuk, hogy Magyarország a « kompromisszumok országa », és a jelenlegi helyzetet innen akarjuk levezetni, akkor keveset mondottunk, sőt, a jelenlegi kurzus apologetikáján se jutottunk túl. Kis népeknek nagy hatalmakkal vívott küzdelme általában kompromisszummal végződik, és társadalmi forradalmakból is kialakulhatnak *termékeny* kompromisszumok. A magyar « kiegyezésnek » *nem* ez a jellemző vonása. Hanem az, hogy — többé vagy kevésbé idegen segítséggel — *megmerevítik* a magyar társadalom struktúráját.

Ezt a merev struktúrát 1514/26 között a Dózsa felkelés elnyomása, a Tripartitumban megnyilvánuló jogalkotás és a királyi hatalom Bécsbe való eltolódása rögzítette.¹ Lényegük szerint kompromisszumok, azonban nem a demokratikus fejlődés irányába nyomuló erők és a hagyományokat őrző erők kompromisszuma, mint pl. Nagybritanniában 1688 óta, hanem egy idegen orientációjú felső réteg (főnemesség) és egy megmerevedett középréteg (köznemesség) kompromisszuma a nemzet 90 %-ának « nemzet alá » szorításával, jogfosztásával.

Az 1514-1711 évek polgárháborús Magyarországon ez a fajta kompromisszum még korántsem tudott érvényesülni, mert az arisztokrácia egy többé-kevésbé törökbarát, és — nagy leegyszerűsítéssel — « köznemesi », és egy

¹ Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945 utáni változások értelme. (*Válasz*, 1947 június; *Magyar Füzetek*, 4. szám.)

Habsburg-párti « főnemesi » pártra bomlott szét, a köznemesi (erdélyi) párt gondolatvilága pedig számos liberтариánus, sőt népi elemet szívott fel. Itt van az értelme — többek között — annak a megállapításnak, hogy a török megszállás Magyarország történetében nem pusztán negatívumként jelentkezett. Azonban 1711 rögzíti a kompromisszum által megszabott összes gazdasági, politikai, szociálpszichológiai, ideológiai keretet. Most elsősorban az utóbbiakra helyezük a hangsúlyt, bár természetesen a korszak egyik alapvető baja az volt, hogy akkor alakultak ki a nagybirtok túlméretezettségén alapuló egészségtelen földbirtokviszonyok.

A 18. századra Európában — elsősorban Franciaországban — az abszolút monarchia kialakulása, az áru-pénzviszonyok általánossá válása, és egy olyan osztály és értelmiség kialakulása jellemző, mely elméletileg kidolgozza az elvont állampolgári viszonylatokon alapuló alkotmányos államszerkezet modelljét. A római birodalom összeomlása óta a reneszánsz után másodszor kerül politikum (és gazdaság) az érdeklődés homlokterébe. Minderről Magyarországon szó sincs. Leegyszerűsítés volna mindezt az abszolutizmus « kimaradásából » levezetni, hiszen például Svájc abszolutizmus nélkül jutott el a modern politikai kultúrához. A probléma azonban éppen ott van, hogy Magyarországnak már volt egyfajta rögzített politikai kultúrája, mely a politikai élet problémáit a király és a nemesség közötti viszonyra egyszerűsítette.² Ezt a helyzetet szociálpszichológiailag tovább rontotta az 1723. évi *pragmatica sanctio*, mely egyszerre rögzítette az ország *illuzórikus* önállóságát és *valóságos* kiszolgáltatottságát.

Az úgynevezett teréziánus korszakra, melyet szélesebb értelemben 1711-80 közé helyezek, tehát egyoldalúan infrastrukturális, extenzív, mennyiségi fejlődés jellemző, mely a magyar társadalom minőségi viszonyait egyáltalán nem érinti, és teljességgel terméketlen a politikai

² Szécsi János: Az ittfelejtett nép. (Magyar Enciklopédista Társasága, 1945.)

kultúra kimunkálása szempontjából, bár igaz, hogy ebben a periódusban a magyar politikai kultúra társadalmi szükségessége nem is merül fel. A 18. század végén viszont, mikor a polgári nemzetállam problémái elkerülhetetlenül napirendre és a társadalmi figyelem középpontjába kerülnek, megdöbrentő formában jelenik meg a politikai kultúrátatlanság és mindenféle téveszme elburjánzása, mely — sajnos — az elkövetkezendő évszázadokban rányomja bélyegét a magyarság politikai arculatára. A probléma — hangsúlyozzuk — kifejezetten nem akkor jelentkezik, amikor a nemesi ellenállás a polgári szabadságfogalomba a *maga* szabadságfogalmát, az Emberi Jogok Nyilatkozatába a werbőczyánus közjogot helyettesíti és a Marseillaise-t latinra fordítja. Hanem akkor, amikor a Hajnóczy-nemzedéknek egy pillanatra sikerül tisztáznia ezt a — mondjuk — naív tévedést. Mert ebben a pillanatban a nemesi ellenállásból igen rosszhiszemű nemesi kollaboráció lesz, mely nem pusztán az alapvető közjogi viszonylatokat fogja fel tévesen, de a társadalmi együttélés *minden* szféráját zavaros, mizantróp és vulgarizáló vagy dagályos képzetekkel árasztja el.

E képzetek középpontjában a nemesi nacionalizmus áll, mellyel nem pusztán az a probléma, hogy az Európa-szerte kialakuló polgári nacionalizmust kell helyettesítenie. Ez Lengyelországban is így volt. Csakhogy a lengyel nemesi nacionalizmus őszintén kívánta Lengyelország függetlenségét, és ezért könnyebben szívott fel demokratikus elemeket: vagy — legalábbis — a lengyel függetlenségi mozgalmakon belül a demokratikus mozgalmakat demokratikusnak, az arisztokratikus mozgalmakat arisztokratikusnak lehetett nevezni. A problémák ott inkább csak a 20. században keveredtek össze, mikor a lengyel szocialista munkásmozgalom egyik szárnya a lengyel szocialista forradalmat az orosz szocialista forradalom *belül* kívánja megvalósítani. A magyar nemesi nacionalizmus viszont *nem* kívánta Magyarország függetlenségét, hanem Magyarországnak a Habsburg monarchia keretében való megmaradását, bizonyos specifikus történeti jogokkal. Ezért « nemzetietlenekként » kell kigyanúsítania nemcsak azokat a demokratikus mozgalmakat, melyek Magyarország

demokratikus átalakítását a bécsi abszolutizáló tendenciákra támaszkodva kívánják megvalósítani, hanem azokat is, amelyek ezt Magyarország függetlenségével kívánják egybekapcsolni: nemcsak a Berzeviczyeket és Diener Déneseket, de a Hajnóczy Józsefeket és Károlyi Mihályokat is. Azonban: a kompromisszumban rögzített specifikus jogok éppen egy feudális-antidemokratikus szerkezetet rögzítettek, és ezeknek demokratikus irányba való átalakítását *valóban* csak következetesen « labanc », vagy következetesen « kuruc » kiindulópontból lehetett volna megvalósítani. Így szívott fel Magyarországon a nacionalizmus erős antidemokratikus tendenciákat. És ez teszi Magyarországot Csehország ellenpontjává: ott az értelmiség többé-kevésbé egyértelműen a demokratikus fejlődés vonalára helyezkedett, függetlenül attól, hogy ez a fejlődés a Habsburg monarchia keretei *között*, vagy azokon kívül megy-e végbe.

Azonban: az a *nacionalizmus*, mely az ország *függetlenségét* kívánó demokráciával szemben is « magyarabbnak », « nemzetibbnek » kívánja magát feltüntetni, természetesen különféle hazugságra, ködképgyártásra, gyanúsítgatásra kényszerül. Nem elég arra hivatkoznia, hogy Magyarország helyzetét bizonyos történeti szerződések olyanra rögzítették, amilyen; arra sem, hogy egy bizonyos történeti kényszerhelyzetben több függetlenséget kivívni nem lehet, mert *így* nem válhatna nemcsak egy demokratikus, de egy arisztokratikus nacionalista köztudat kiindulópontjává sem. A magyar demokrácia és függetlenség harcrait kénytelen « idegen ügynökként », « idegenmajmolókként », « a magyar jellemtől idegenekként » elmarasztalni, ostoba ködképet gyártani egy olyan « magyarságtudatról », melyben az ország demokratikus átalakulásával és külpolitikai konstellációjával kapcsolatos *valóságos* problémákat egyrészt a múltra való dagályos hivatkozások, másrészt a közélettel semmi összefüggésben nem lévő magánéleti vonatkozások (öltözködés, szokások, stb.) szorítják ki. Így jön létre a magyar politikai kultúrátlanság három pólusa: az emberi jogoknak az osztrák-magyar viszonyt körülíró közjoggal való helyettesítése, a valóságos problémákat félretoló lírizáló historizmus, valamint

a közélet és a magánélet szférájának összekeverése. Míg az első a társadalmi emancipáció problémáitól elszakadt jogi fogalomrendszerben inkarnálódik, a másik kettő a zárt fogalmi gondolkodás ellenében, a képekben való « gondolkodás » irányában hat.

Mindezen jelenségek különös erővel törnek fel az 1795-1825 közötti periódusban, a ferenci abszolútizmus időszakában. Kétségtelen, hogy a reformkor publicisztikája — Széchenyitől kezdődően — ezeket az éveket mint a nagyfokú elmaradottság, elkultúrátlanodás, parlagiság időszakát bélyegezte meg, és nem volt azóta olyan magyar történetírás, amely különösebben pozitívan kívánta volna ezt az időszakot ábrázolni. Azonban a magyar történetírás különböző irányzatai nem vizsgálták azt a hasadást, amely a korszak « extra Hungariam non est vita »-öntudata és a *valóságos* helyzet között fennállt. Különösen nagy itt a Szekfű által képviselt szellemtörténeti iskola felelőssége, mert a korszak nemesi öntudatát csupán üres általánosságokkal jellemezte. Ez azonban nagyon is érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy Szekfű külön akarta választani ezt a korszakot az általa annyit magasztalt teréziánus korszaktól, nem különben az 1867-es kiegyezésnek legalább kiindulópontjától, mi több: olyan politikai struktúrát akart megalapozni, mely «szellemileg» épp az 1795-1825-ös periódushoz hasonlított; így el kellett vonatkoztatnia egyrészt a korszak *gyökereitől*, másrészt attól, hogy annak torz politikai látásmódja hogyan rakódott rá a magyarság *későbbi* történetére. Másrészt a marxizmus dogmatikus-ökonomista típusa szintén nem volt alkalmas arra, hogy a problémát megfelelő alapossággal bogozza ki, mert végül is az a tény, hogy a nemesség az adómentesség fejében az ország függetlenségéről « lemondott », még korántsem indokol nagyfokú kulturális hanyatlást, vagy akár az emberi viszonylatokkal kapcsolatos fogalmak összezavarodását. Németh László volt az, aki a harmincas években az egész problémához szerencsés kézzel nyúlt hozzá.

Bár marginálisan, de jelen van a magyar történetírásban és történetbölcséletben az az álláspont is, mely a nemesi ellenállás fentebb vázolt elmarasztalását ismét csak a

probléma összezavarása irányában hajtja túl. Diener Dénes « La Hongrie » című munkájában a köznemesség mindenfajta függetlenségi és alkotmányjogi küzdelmét a nemesi privilégiumokért folytatott harcként bélyegzi meg.³ Ez az álláspont párhuzamos azzal az idealista állásponttal, mely a nemesi alkotmányosságban a polgári demokráciánál « őszibb », « jobban megalapozott » alkotmányossági típust vél felfedezni.⁴ Úgy látjuk azonban, hogy a magyar politikai kultúra megromlása *nem* a magyar függetlenségi harcok periódusában, hanem a köznemesség és a Habsburg uralom *szimbiózisának* periódusaiban következett be. Kétségtelen tény, hogy a nemesi alkotmányosság *lehetőségként* magában foglalta a demokratikus alkotmányossággá való fejlődés perspektíváját is. De az alkotmány ilyen típusú demokratizálása — minden egyéb nehézségen túl — csak a magyar-osztrák viszony végiggondolásával párhuzamosan lett volna végrehajtható. Ez a végiggondolás pedig — vonja le végkövetkeztetésként akár Magyarországnak a demokratizált összmonarchiában való feloldódását, akár teljes függetlenségét — mindenképpen ama « specifikus » helyzet elvesztésére vezetett volna, melyet Magyarország, pontosabban a magyar nemesség a Habsburg monarchián belül élvezett.

Említettük már, hogy a Habsburgokkal kompromisszumot kötő álláspont a függetlenségénél magát « magyarabbnak », « nemzetibbnek » igyekezett feltüntetni. De a nemzetiségi kérdés 19. századi fokozatos elmérgesedése által ez a téveszme « reálpolitikai » színezetet is kapott. Mert Magyarország függetlensége csupán átmenet lehetett a dunai-kelet-európai államszövetséghez, melynek középpontja ugyan valószínűleg a Kárpát medencében lett volna, de nem jelentett volna Magyarországnak « specifikus » jogokat. A helyzetből kifolyólag tehát a nemesi indíttatású nacionalizmus abban a hamis tudatban élt, hogy a demokrácia — akár osztrák-párti, akár Duna-konfederációs alakjában — a nemzet specifikus jogait csorbítja. Ez a nacio-

³ Diener Dénes: La Hongrie. Paris, 1927.

⁴ Bajcsy Zsilinszky Endre: Nemzeti Radikalizmus. Budapest, 1930.

nalizmus tehát rövid távú előnyökért adja fel azokat a nagyobb perspektívájú előnyöket, melyeket Magyarország, mint egy kelet-európai államszövetség szellemi központja, nyerhetett volna. A magyar kiegyezések par excellence antidemokratikus struktúrák, és ezen túlmenően is — a fent jelzett okok következtében — megzavarták a magyarság politikai kultúráját, s megrontották a magyar társadalom alapvető emberi viszonyait.

A reformkor a legnagyobb szabású vállalkozás volt a magyar társadalom demokratikus átalakítására. De a mozgalom vezetői közül egyedül Kossuth volt az, aki *ösztönösen* felismerte a két lehetőség alternatíváit, viszont állást foglalni *valamelyik* (a Duna-konfederációs) elképzelés mellett ő is csak későn tudott; sokáig — s talán anélkül, hogy végiggondolta volna őket — ingadozott közöttük. Deák Ferenc felirati beszédei már ismét elszomorítóan mutatják a történeti-közjogi gondolkodás szférájába való visszacsúszást, a régi kompromisszumok felújítását és az alapvető társadalmi problémák félretolását.

1867 szociálpszichológiai vizsgálata azért fontos, mert a kiegyezéssel — formálisan — nemcsak az 1849-ben elakadt liberális-demokratikus fejlődés útja vált ismét szabaddá, de Ausztria és Németország 1866-ban történt, akkor véglegesnek tűnő szétválása valóban fölillantotta annak lehetőségét, hogy a monarchia immár *nem* a német-közép-európai « Drang nach Osten » eszköze lesz, hanem egy *valódi* dunai államszövetség magva. Ha így lett volna, valóban szélmalomharcnak ítélnénk Kossuth turini politikáját. Az 1867-es szociálpszichológiai kiindulópont azonban egészen más volt: lényegében az 1711 után kialakult kompromisszum polgárivá maszkírozott megismétlése. Így hát igen hamar meg is szülte azokat a végzetes döntéseket, melyek e kompromisszum pszichológiáját a kialakuló nemzetállamok korában sokkal veszélyesebb formában reprodukálták: a Hohenwárth-féle federalizmus megbuktatását, a cseh kiegyezés megakadályozását és a habsburgi imperializmusnál is erőszakosabb porosz-junker szövetséget. Igen nehéz Deákot és Andrássyt katasztrófa-politikusként beállítanunk, pedig azok voltak: néhány év alatt Magyarország olyan európaivá maszkírozott állammá

vált, ahol a pártviszonyok kizárólag a Bécshez való viszony szempontjai szerint alakultak (és így is csalással tudtak csak működni), ahol hisztérikus viták folytak a nemzeti-színű kardbojt kérdése körül, de a valódi szociális problémák megoldására még csak *kísérlet* sem történt, és ahol egy feudális szellemű bürokrácia mind megszállottabban próbálta kordában tartani a monarchia szláv népeit, egyre szorosabbra szőve a porosz bürokráciához fűződő szálakat. Az út — sajnos — 1867-től egyenesen vezet 1944-ig, s bár elkerülhetetlen folyamatok a történelemben ritkán adódnak, kétségtelen tény, hogy 1867 olyan « választópont » volt a magyarság számára, melyről más sínre futni meglehetősen nehéz lett volna.⁵

[...] Hogy hogyan lett a kiegyezés formálisan mégiscsak európai és liberális szellemiségéből a Horthy-rendszer szellemisége, ezt Bibó István igen alaposan elemezte, nekem ehhez kevés hozzáfűznivalóm lehet. Egy bizonyos: a huszas évekre Magyarország a Ferenc-korhoz hasonló szellemi sötétségbe borult. Ismét azt kell látnunk, hogy a szűk látókörű, feudális gyökerű nacionalizmus *nemcsak* a politikai légkört rontja el, hanem a politikai élettel Magyarországon túlságosan összefonódott szellemi életet, társadalmi szokásokat, stb. is. Ha azt nézzük, hogy az 1918-as októberi forradalom vezetőit a fehér kurzus rossz-hiszemű publicisztikája, sőt történetírása *egyszerre* próbálta holdkóros idealistaként és erőszakos kalandorként « megbélyegezni »; ha azt tekintjük, hogy ugyanez a sajtó a francia választások alkalmával mindig a jobboldalnak « drukkol », noha az annyit ostromozott Trianon revíziójára éppen a baloldal lett volna hajlamosabb, akkor nyilvánvaló, hogy itt már a politikai etosz lezüllése a politikai logoszt, sőt a legszűkebb értelemben vett reálpolitikai érzéket is gyökereiben kezdte ki. Mindezek fi-

⁵ Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. (*Válasz*, 1948 április. Megtalálható a Szabó Zoltán szerkesztette « Harmadik út » c. gyűjteményes Bibó-kötetben is.)

gyelembe vételével a « nemzeti szocialista » totalitáriánizmus 1944 március 19-i és október 15-i magyarországi győzelme könnyen megmagyarázható, hiszen az ezeknek az eseményeknek a során uralomra jutott csoportok többé-kevésbé következetesen végigvitték az 1920-as premiszszák « logikáját ». Arra kell még itt rámutatnunk, hogy míg a 67-es logikának Magyarország közvéleménye még — ha sokszor a valóságos problémák eltorzult látása árán is, de — ellenállt, addig 1920 után — ahogy fentebb jeleztem — az úgynevezett keresztény középosztály a maga « logikáját » a tömegek felé is sikerrel közvetítette, és Magyarország többé-kevésbé jobboldali ország lett, amit az 1939. évi választás eredménye eléggé bizonyít. Fentebb rámutattam már arra, hogy mindezzel szemben megindult egy, az adott helyzetből kiinduló, és a kurzus historizmusát jó irányba « átfordító » demokratikus politikai hullám is, anélkül azonban, hogy szélesebb tömegeket tudott volna megnyerni. Ebben szerepet játszott — sok egyéb tényező között — az is, hogy a korábbi irrealitásokkal ellentétben — 1942-43-ban Horthyék a deáki reálpolitika szerepeit kezdték játszani. Ez természetesen átvezethetne minket a demokrácia problémájának vizsgálatába: tudniillik abba, hogy ezt a politikai fogalmat nem helyes a többség uralmaként felfogni, lévén a demokrácia a *humanizmus* politikai vetülete. A demokráciának az emberi méltóságot akkor is védelmeznie kell, ha a többség nem kíván emberi méltóságot. Ezzel azonban visszanyarodtunk a tanulmányom elején fölvetett problémákhoz.

Összegezve: az 1711-1945 között megkötött magyarországi kompromisszumokról azt mondhatjuk, hogy azok a következő értelemben hatotak károsan a magyar köz-tudatra:

1. elterelték a figyelmet az emberi emancipáció valóságos szükségleteiről és ezzel gátolták a modern európai értelemben vett politikai kultúra kialakulását;

2. a magyar nemzettudat középpontját egy közép-európai fél-függésben és a környező kis népek iránti feudális stílusú megvetésben jelölték meg;

3. rövid távú reálpolitikai koncepciókat gyártottak, szélesebb perspektívájú reálpolitika helyett;

4. a politikai fogalomalkotás helyett a politikai «képek» szintjén történő «gondolkodásra» készítették;

5. torzul jelölték ki a politikum helyét a társadalom egészében, mert a közélet, magánélet és szellemi élet határainak elmosásával a politikum körét hol túl szélesre, hol túl szűkre szabták.

E folyamat káros következményeinek elemzésével — úgy hiszem — többre mehetünk, mint a szellemtörténeti iskolának a «magyar illúzionizmussal» kapcsolatos szólamaival. S azoknál is mélyebbre mehetünk, akik — sommásan — «az úri bitangok országának», vagy «a fasizmus őstalajának» nevezik Magyarországot. Egyúttal bizonyos fokig kulcsot kaphatunk a jelenlegi helyzet megértéséhez.

A legvidámabb barakk

Az alanti beszélgetést megelőzően a szerző az ellenzékiség szükségességéről és a szomszéd országokbeli mozgásokkal való szolidaritásról elmélkedik. E ponton lép be a képzeletbeli beszélgető partner.

Még egy jóhiszemű és értelmes ember is ezt válaszolhatná erre: — Igaz, hogy Magyarországon nincs komoly, számottevő ellenzék. De kevesebb az *ok* is egy ilyen ellenzék megjelenésére, mint a többi csatlós államban. Ki tagadhatná, hogy ha az összes gazdasági, politikai, szellemi tényezőket figyelembe vesszük, mégis csak nálunk a legelviselhetőbbek a viszonyok. Miért alakuljon ki nálunk egy értelmiségi ellenzék? Hiszen, ha az értelmiségi (és nemcsak az értelmiségi) körülnéz a többi, a Szovjetuniótól függő helyzetben levő országban, azt fogja látni, hogy a jelenlegi helyzetnél csak rosszabbat kaphatunk, jobbat

nem. Jugoszlávia — most függetlenül attól, hogy a legenyhébben szólva se fenékiig tejfel — nem ellenpélda, mert a Szovjetuniótól viszonylag független állam.

Azt mondjam-e ennek a jóhiszemű és értelmes embernek, hogy hazudik? Nem mondhatom. Az életszínvonal nálunk jóval magasabb (még a szegény rétegek számára is), mint Lengyelországban és Romániában. A szellemi szabadság — például a művészetek formai kérdéseiben — összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint Keletnémetországban vagy Bulgáriában. Az ideológiai nyomás nem annyira borzalmas, mint a restaurációs Csehszlovákiában. A rendőri terror korántsem olyan nyomasztó, mint magában a Szovjetunióban, vagy Kelet-Németországban, és könnyebben lehet Nyugatra is utazni. Kádár körül messze nem csapnak olyan személyi kultuszt, mint Ceausescu körül. És így tovább...

Tehát először csakugyan nem tudok mit mondani. De aztán összeszedem magamat, és a következőket mondom:

— Tisztelt uram, Önnek egy bizonyos pontig igaza van. A baj ott van, hogy Önnél jóval kevésbé értelmes és jóhiszemű értelmiségiek jóval kevésbé értelmes és jóhiszemű formában ugyanazt mondják, mint Ön. És a látszat ellenére ez azt jelenti, hogy Önnek még sincsen teljesen igaza. Mert azok az Önnél kevésbé értelmes és jóhiszemű emberek nagyon csodálkoznak, ha erre én azt bátorkodom kinyögni, hogy hát ha a mi helyzetünk ennyivel kedvezőbb, akkor nagyobbak a lehetőségeink a helyzet további javítására. Pusztán politikai síkon a lengyelek lehetőségei ugyanolyanok, mint a mieink, és — lám — ők ezt kihasználták egy nagyon is erős és széles ellenzék kiépítésére. Miért ne csináljuk mi is ugyanezt?

Mit mondanak erre az Önnél kevésbé jóhiszemű és értelmes értelmiségiek? Meg kell mondanom, 80%-ban úgy néznek rám, mint egy hülyére, és egyszerűen nem értik, hogy mi bajom van még és mit kell a jelenlegi helyzeten javítani. A fennmaradó 20 %-ból 19 viszont nagyon furcsa dolgokat fog erre válaszolni. Azt ugyanis, hogy egy ilyen ellenzék a rendőrség azonnal felszámolna, minden résztvevője a börtönbe kerülne, ahol össze-vissza vernék és aztán a legsúlyosabb ítéletekkel sújtják őket.

Tisztelt polgártársam, maradjunk ennél a 19%-nál. Nem gondolja Ön, hogy az Ön által is átvett előbbi gondolatmenet és eközött a gondolatmenet között valami ellentmondás van? Mert vagy a « legvidámabb barakk » vagyunk és akkor ilyen dolgok nálunk az ellenzékkel nem történhetnek, vagy pedig az ellenzék pusztá megjelenése nálunk a legborzalmasabb rendőri terrort vonná maga után, és akkor mi a fenétől vagyunk a legvidámabb barakk?

Vajon nem inkább arról van-e szó, hogy a magyar értelmiség egy ügyes szofisztikát talált annak igazolására, hogy *miért nem hajlandó soha semmire nemet mondani?* Ha kell, azt az érvet rángatja elő, hogy nincs is mire nemet mondani, ha kell, azt, hogy úgy se lehet semmire nemet mondani. És ez még a jobbik rész! Mert hogy a rosszabbik rész mit mond, azt majd Ön alább olvashatja.

No már most, tisztelt polgártársam, én aztán nem vagyok különösebben bátor ember. De ha valamitől félek, arról őszintén megvallom, hogy félek tőle és nem kívánom ezt mindenfajta zavaros hókusz-pókusszal megideologizálni. Miért nem tud a magyar értelmiség legalább *idáig* eljutni? Végül is: kisebb baj, ha az ember gyávának érzi magát, mintha elbutul.

Jóhiszemű és értelmes ismerősöm — tegyük fel — *elgondolkozik* és a következőket mondja:

— Igaza van, itt egy nem egészen tisztességes szofisztikával állunk szemben. De milyen alternatívát kínál erre Ön a magyar értelmiség számára? Nemde azt, hogy *kísérletezzen a meglévő lehetőségek szélesítésével, azon az áron, hogy ezeket a lehetőségeket is kockára teszi?* Vajon miért éppen mi csináljuk ezt? Hiszen Ön írta, hogy 1956 októberében a magyar nép túllépte a demokratizálás lehetséges kereteit, és ezzel a demokratizálási folyamatot visszafordította. Mi több: ezt nem csak reálpolitikailag, de morálisan is megkérdőjelezte. Nem kákán csomót keresés-e, ha most állandóan azt mondja, hogy a magyar értelmiség 1956 után az ellenkező előjelű hibát követte el és követi el még ma is?

Nem arról van-e szó, hogy a magyar értelmiség végre megtanult az *adott* lehetőségek között egyensúlyozni?

Lehet-e ezért követ vetni rá? Vajon annak a képződmény-nem, melyet Ön « újkori » Magyarországnak nevez, nem a politikai romanticizmus, a realitásérzék hiánya volt-e a legnagyobb baja?

[...] A jó Isten tudná megmondani, először mióta, az ország élén egy realista csoport és személy áll. A magyar értelmiség nem tehet okosabbat, mint hogy ezt a csoportot és személyt támogatja, vagy legalábbis nem akar neki különösebb problémákat okozni. Mert Önnek az a fel-tételezése, hogy az értelmiség, pláne a humán értelmiség, politikát és történelmet csinálhat, szintén a magyar poli-tikai romantika egyik alapvető tévedése. A politika — politikusok dolga, legalábbis egyelőre, a humán értelmiség szerepe pedig a mai technizált korban nagyon korlátozott. Igen, ha ma Magyarországon borzalmas igazságtalanságok, jogtalanságok történnének, akkor a humán értelmiség-nek — talán minden reális perspektíva nélkül is — ki kellene vágnia a rezet. De nem történnek! A mai vezetés a legjobbat teszi, ami az adott körülmények között tehető. [...] Az Ön számára valamikor 1956 november 4-én, vagy nem bánom 1958 június 17-én megállt az idő. Dehát Ön — ugyebár — szocialista? Tudom: Ön szerint a bolsevik diktatúra a szocializmus eszméjét deformálta. De el kell hogy ismerje: talán a titóista Jugoszlávia kivételével a kádári Magyarország deformálta még a legkevésbé a bol-sevik diktatúrák közül. [...]

A szocializmus (tehát a köztulajdonon alapuló társadal-mi viszonyok) és a politikai szabadság szintézisét eddig még sehol a világon kitalálni nem sikerült, persze, Kádá-rék sem találták ki. Elismerem, hogy Magyarországon ma sincs politikai szabadság. Nézze, nem akarom Önt izgatni, és ezért nem mondom azt, amit száz közül kilenc-ven ember mondana ma Magyarországon Önnek a helyem-ben, hogy az sehol sincs. Elismerem: bármelyik liberális demokráciában több van, mint nálunk. De szellemi sza-badság, mely Önnek talán még a politikainál is fontosabb, nálunk is van, sőt, merem állítani: növekedőben van. [...] Magyarországon ma széles nyilvánosságot kapnak olyan művek, melyek a mai magyar társadalmat a legélesebben

bírálják! Karinthy Ferenc novellájában a vidéki funkcionárius réteget valóságos bünszövetkezetnek ábrázolja. A művet be akarták tiltani, de aztán megjelent, sőt színdarabot is írhatott belőle, mert Kádár beavatkozott. Kósa Ferenc a Balczóról írt filmben ugyancsak keserű dolgokat mondhat hősével, 56-ról pedig majdnem azt mondja, hogy forradalom volt. A filmet be akarták tiltani, de aztán Kádár beavatkozott. Moldova György pokolinak mutatja be a vasutasok helyzetét. A könyvet be akarták tiltani, de nyilvánvaló, hogy Kádár beavatkozott. Konrád György — az Önök Konrád Györgye, ő aztán talán még Önnek is csak ellenzéki? Vagy még ő sem? — a « Városalapító »-ban az egész mai Magyarországot valóságos pokolnak írja le. A művet betiltották, de aztán kiadták. Konrád néhány éve még ügyészi figyelmeztetést kapott, ma pedig már az « És » is újra a magyar kultúra értékei közé sorolja, nyilvánvalóan azért,...

— Mert Kádár beavatkozott, ugye?

— Igen. Honnan tudja?

— Mert már háromszor tetszett mondani. És Ön honnan tudja?

— Mit?

— Hát hogy Kádár beavatkozott.

— Mondják. De különben is, a mű megjelent nem? [...] Önnek állandóan 1968 forog a száján, de ha így van, miért nem hajlandó belőle levonni a tanulságokat? *Addig* még lehetett vitatkozni róla, hogy lehet-e valami jobbat csinálni a Kádár-féle pragmatista reálpolitikánál egy, a szovjet érdeklődéséhez tartozó államban. A csehek megpróbálták [...] 1968 augusztus 21.-e minket igazolt, és nem őket.

Most azt mondja, miért nem viselkedünk úgy, mint a lengyelek, sőt ez Önt fel is háborítja, tekintettel a lengyel-magyar kapcsolatok hagyományaira. Dehát először is, a lengyel nem kis nép, mint mi. Aztán ez az egész lengyel-magyar szövetség egyik terméke annak a magyar politikai romantikának, melyről az előbb beszéltünk. Őszintén szólva: két parasztnyúzó köznemesség szövetségében vannak a gyökerei, és ezt akarják Önök, romantikus patrioták ad infinitum folytatni? Aztán Lengyelországban ott van a

katolikus egyház. Erre Ön azt mondja, hogy a mi katolikus egyházunk miért nem viselkedik ugyanígy? Érdekes, hogy Mindszentyt, aki így viselkedett, Ön nem nagyon tisztelte. Örülne, ha Magyarországon a katolikus egyháznak ugyanolyan lelki — sőt fizikai — hatalma volna, mint Lengyelországban? Azt hittem eddig, Ön szabadkőműves. De különben is, Önnek magyarázzam, hogy a magyar katolicizmus nem volt nemzeti egyház? Vagy éppen ez a baja Önnek vele? Azt hittem eddig, Ön kozmopolita. Akárhogyis: hogyan várja, hogy a magyar egyház, mely — Ön szerint és Németh Lászlóék szerint — évszázadokon át *rosszul* képviselt egy idegen elvet Magyarországon és azért — Önök szerint — a végzete többé-kevésbé igazságosan érte el, most egyszerre *jól* képviselje Magyarországot egy másik idegen elvvel szemben? [...]

Vajon jó lett volna, ha Kádárék — mondjuk — román módszerekkel licitálják túl a szovjet politikát, hogy *azután* valamit kezdjenek ellene tenni? Azt hittem eddig, Ön utálja az ilyen « úri bitangságokat ». De különben is, mitől jött meg a lengyel munkás esze két évvel 68 után? Attól, hogy majdnem éhenhalt. Azt kívánja Ön talán, hogy a magyar értelmiség sürgősen döntse nyomorba a magyar munkásságot csak azért, hogy itt is legyen egy kis forradalom és Ön ne unatkozzék annyira? Azt hittem eddig, Ön humanista. És végül is: higgye el, ezt az egész lengyel jelenséget egy cérnaszál tartja. Ön azt hiszi, hogy a Szovjetunió nem tudja az egészet egy kiskanállal megenni? Hja, ezt hittük 56-ban mi is, ezt hitték 68-ban a csehek is.

— Tehát, uram, akkor ugyanazt csináljuk, illetve ne csináljuk, amit eddig?

— Igen.

— Mert nincs jobb alternatíva.

— Igen.

Egy kicsit gondolkozom.

— Nézze uram, mindez már kétszer volt. Önök itt felfedezik a romantikát meg a realizmust, és azt hiszik, felfedezték a spanyolviaszkot. Nemde, Ön romantikusnak nevez és bélyegez meg egy olyan magatartást, mikor

egy nemzet a *vesztett* ügghöz tűzön-vizen át makacsul ragaszkodik.

— Ha van lehetőség értelmes kompromisszumra: igen.

— Nos: ebben a században a magyarság alaposan kivette a részét két katasztrófából, és tűzön-vizen át ragaszkodott egy olyan vesztett ügghöz, mely még rossz is volt, és amelyet ráadásul ösztönszerűen gyűlölnie kellett volna. [...] De az érdekes az, hogy mindkét esetben ebbe a romantikába — és tegyük hozzá, a második esetben kifejezetten *gonosz* romantikába — a magyarságot egy-egy nagyonis realista gesztus hajszolta bele. Mert 1867 aztán csak reálpolitikai aktus volt, *ha a végcél Magyarország európai jelentőségének minél nagyobb megnövelése volt!* Mert milyen alternatívát kínált Kossuth? Ugye, azt, hogy ne állítsuk vissza Magyarország államiségát, bőjtöljük ki a dolgokat egy újabb forradalomig, melyet valószínűleg újra — és még véresebben — le fognak verni, de ha győz, szintén nem a független Magyarországot állítja vissza, hanem Magyarországot az osztráknál jóval művelteleőbb balkáni népek társállamává teszi. Hát ennél csak « jobb » volt 1867?

De bizony Horthyék is « reálisabban » politizáltak, mint Károlyi. Mert mit ígért Károlyi? Egy új forradalmat, *csehszlovák* támogatással, tehát a trianoni helyzet sub specie aeternitatis fenntartásával. Ezzel szemben Horthyék, mihelyst nyeregben voltak, kitűzték maguk elé célul Trianon revízióját és mindent ennek az első számú követelésnek rendeltek alá. És ki támogathatta Trianon revízióját? Elsősorban a hitleri Németország, mely egyébként így is, úgy is be kívánt törni Kelet-Európába. Hát csak reális volt szövetségre lépni vele és ezzel három legyet ütni egy csapásra: elérni Trianon revízióját, megakadályozni egy új 1918-19-es forradalmat (valljuk be: nagyon kevesen akarták, főleg 19 miatt), egyszersmind megelőzni a totális nemzeti szocialista hatalomátvételt? Micsoda politikai mesterhármas! És 1938-41 között ki is jött a lépés. 1942-43-ban pedig már a demokratikus ellenzék is úgy gondolkozott: *nem szabad Horthynak kényelmetlenségeket okozni*. Nem érzi Ön az analógiákat? Hát csak jobb volt Horthy-Kállay Magyarországa, mint Pavelic

Horvátországa, Tiso Szlovákiája, Antonescu Romániája? De mi lett a vége? Jugoszlávia már 1941-től felkelt a nácik ellen, a románok 44 augusztusában átálltak, a szlovákok hat nappal később felkeltek. És mi? Hiszen a magyar zsidóságot sem sikerült megmenteni, ebben a vonatkozásban még a román vezetés is tisztességesebben viselkedett! Tudja Ön, mikor lettem én « homo politicussá »? 1944 október 15-én. [...]

Tehát mi lett '67 vége? Hogy Magyarországot megcsonkították, és a kiegyezés rendszere helyett lett vörös terror meg fehér terror. Mi lett a Horthy rendszer vége? Magyarországot megszállták a nácik, legyilkoltak 400 ezer zsidót, egy csomó ellenállót, aztán megszállta a Szovjetunió, jött Rákosi és így tovább, és mindamellet egy tenyérnyi területet vissza nem kapott, pedig a nagy cirkusz ezért volt, nem?

Mi volt a baj, uram, mindkét esetben? Az, hogy egy *etikailag* rosszabb álláspontot foglaltunk el bizonyos *helyzeti* előnyök kedvéért. De, ismétlem: etikum és politikum között *van* összefüggés, akármilyen kényelmetlen ez a magyar értelmiség számára. Az erkölcsileg alacsonyabbrendű döntés a még alacsonyabbrendű döntések sorozatát indítja meg, és ezek előbb-utóbb a szűkebb értelemben vett realpolitika szférájában sem fizetődnek ki.

— Csak nem azt akarja mondani, hogy ma is ilyen katasztrófák felé haladunk? Semmi jel nem mutat erre.

— Lehet, uram, nem tudom. De kétszer fizettünk rá a « realpolitikusainkra ». Ha már annyira szkeptikus népé váltunk '56 után, amilyenné váltunk, akkor talán megengedhetnénk magunknak azt a luxust, hogy ne csak a vizionárius politikusokkal szemben legyünk szkeptikusak, de a realpolitikusokkal szemben is. [...]

— 1867 és 1920 nemzedékének voltak alternatívái. Végre lehetett volna hajtani az Eötvös-féle nemzetiségi törvényt, lehetett volna csak az etnikai határokat visszakövetelni. De milyen alternatívák voltak '56 októbere után? A XX. kongresszus és október között csakugyan volt egy alternatíva a sztálinizmus és egy liberalizált « kommunizmus » között. Mi azonban — hiszen Ön írta — nem értettük meg ezt az alternatívát. Ne haragudjon,

de ebben az Ön Nagy Imréje és Losonczy Gézája is hibás. Elkapta őket a sztálinizmus elleni erkölcsi felháborodás, és ezt a felháborodást az utcára vitték, egy országban, mely alapvetően kommunistaellenes volt. A felkorbácsolt kommunistaellenes hullám persze rögtön ő ellenük is fordult. Hagyján, de nem volt reális alternatívája (most függetlenül attól, hogy programja sem)! Október tálcán vitte a sztálinistáknak az érvet: íme, idevezet a XX. kongresszus, idevezetnek az engedmények! Egészen természetes lett volna, hogy Magyarországon — máshol is, de leginkább mégis itt — 1956 októberét egy sztálinista restauráció követi! Gondolja csak meg, mennyire megszilárdította Ulbricht hatalmát a jóval enyhébb 1953 június 17. Igen, ha nincs Kádár! Ördögbe is, Ön politológusnak képzelem magát, és közben úgy beszél, mint egy 15 éves gyerek? [...] Vagy azt hiszi, Nagy Imre Magyarországán olyan sokban különbözne Kádárétól? Semmiben! No, talán a parasztságot nem erőszakolták volna téeszekbe, de hát végül is ez is bevált! Melyik ma Kelet-Európa legszegényebb parasztsága? A magángazdálkodó lengyel!

Magyarország 1959 végétől lassan, de annál bizonyosabban emelkedni kezdett. [...] És a lassú emelkedés, liberalizálódás túlélte Hruscsov bukását és 1968-at is. Miért? Mert *ext* az óvatos liberalizálódást az oroszoknak nem lenne könnyű, de nem is érdemes megtörni! Miért tegyék? Hogy egy újabb 56-os októbert vásároljanak be maguknak? Ez Kádár legzseniálisabb fogása: 56 októberének kártyáját kivette a sztálinisták kezéből és maga forgatja — fordított előjellel! Egy nemzeti tragédiából — győzelmet csinált!

És *ezeket* az eredményeket rúgjuk fel? Nem, uram, soha! Önt zavarja, hogy Kádár Kossuth óta a legnépszerűbb magyar politikus? De az ördögbe is! Hátha *Önnek* nincs igaza? Végül is Németh László, aki állandóan harcolt 1867 és 1920 következményei ellen, melyeket Ön a mai helyzettel kíván analógiába állítani, miért állt már 1959-ben ennek az új « kiegyezésnek » a szolgálatába? És mindenki téved, az egész világ? Azzal az emberrel, akit 56-57-ben az oroszok nevetséges bábjának neveztek, ma egy fél világ politikusi paroláznak! [...]

És mi mindezzel szemben az Ön baja, uram? Unatkozik, ez minden! Idegesíti, hogy az emberek nálunk nem kormányváltásokon törnek a fejüket, hanem azon: hogyan vásároljanak maguknak egy nyaralót, vagy egy autót! Sőt, vallja be: nemcsak a nyárspolgárok untatják, de a sznobok is! Node ez csak nem elsőrendű emberi szempont! Végiggondolta már, hogy ez az ország 1938 után 20 évig mennyire túl volt politikummal telítve (de mit, 1848 óta mindig), és milyen borzalmak zúdultak a politikum nevében ez alatt a 20 év alatt az emberekre itt? Hát miért ne legyen most egy apolitikus kikapcsolódásuk? Ezt teremtetten meg Kádár János a számukra és igaza volt. Végül is, talán egy új Széchenyivel állunk itt szemben.

Minden szava valamennyire « belülről » is jön.

— Uram — mondom — egy csomó rész kérdésben igaz van. Dehát az egész több a részek összegénél: mint amatőr filozófus, erre a meggyőződésre jutottam. Hadd tegyek fel néhány kérdést Önnek. [...] Azt mondja, ugye, hogy nem szabad túlzott szabadságigényeinkkel Kádárnak ártani?

— Azt.

— De azt is mondja, hogy nálunk kiadták Karinthy Ferenc, Moldova, sőt Konrád György művét.

— Igen, mert...

— De honnan tudja, hogy Karinthy Ferenc, Moldova, Konrád nem ártottak-e Kádárnak?

— Akkor nem adták volna ki őket.

— Tehát Kádár János és Aczél György döntései Ön szerint *mindig és minden körülmények között helyesek*? De akkor miért kell nekünk egyáltalán *valamit* csinálni?

— Hogy ne ártsunk, segítsünk...

— Nem veszi észre, hogy micsoda zárt körben forog? Ön szerint Kádár zsarolja az oroszokat: ne feszítsétek túl a húrt Magyarországon, mert jön az új 56. De hátha erre Brezsnyev elvtárs azt mondja: — Uram, kedves Kádár elvtárs, hol vannak maguk 56-tól? Hiszen maguknál nem történik semmi! — Dehogynem, mondja Kádár elvtárs. Itt van a Konrád, meg a Moldova. — Az semmi, mondja erre Brezsnyev elvtárs. Füttyülünk a Konrádra, meg a

Moldovára... Ha valami kis igazi ellenzékük volna, akkor meggondolnánk a dolgot, és nem feszítenénk a húrt. De így?

Vagy pedig éppen ellenkezőleg, Brezsnyev elvtárs azt mondja: — Kedves Kádár elvtárs, maga itt valami új 56-ról beszél, és úgy látszik, van is benne valami, mert ez a Konrád, meg a Moldova... Dehát maga csak tudja, mi lett a vége 56-nak? Úgy odavágunk, hogy arról kolodulnak.

— A tapasztalat...

— Az itt nem igazol semmit. [...] Ön hinni akar valamit és a tapasztalat persze hogy azt igazolja. Nem veszi észre, uram, hogy ez is ideológia? Mit mondjak *vallás*. Vallásos nép lettünk.

— Megbolondult?

— Az egész Kádár kérdés, kiegyezés, oroszok és így tovább, régen elhagyta a *tapasztalat* szféráját. Önök szerint minden jó, ami történik, mert a *gondolkodásukat* úgy csúrik csavarják, hogy jó *legyen*. Persze, mert eleve *elhiszik*, hogy minden a lehető legkevésbé rossz. Minden nap meghajolnak a Jászai Mari tér felé, és azt mondják: — Egy az Isten, Kádár János, és Aczél György az ő prófétája. Aztán elmondják az imát, ami így hangzik: — Rosszabb is volt, rosszabb is lehetne, csak ne legyen rosszabb. Majd « ámen » helyett hozzáteszik: *ez van*. Ezt hangosan is kimondják, az egész magyar nyelv rövidesen ebből a két szóból fog állni. [...]

Térjünk le erről a vallásról, uram, talán valamivel majd egészségesebbek leszünk... Nem mondom én Vata vagy Koppány módjára, hogy « térjünk vissza őseink hitéhez », értsd az Eötvös József és Teleki László hitéhez, csak *ezt* hagyjuk már abba. Ne *így* törődjünk a helyzettel. Törődjünk vele, de ne törődjünk bele. Ne *így* akarjuk magunkat jól érezni, mert így nem fog menni...

— Hát?

— Úgy, hogy ne azért mondjunk valamit, mert azzal ennek vagy annak a vezetőnek segítünk, mikor úgy se tudjuk, mivel segítünk. Hanem azért, mert *valamit* akarunk vele mondani, méghozzá — *horribile dictu* —

valami igazat. A helyzetet pedig úgy vegyük figyelembe, hogy ha valamiről az a véleményünk, hogy az igazat nem lehet megmondani róla, *arról ne mondjunk semmit.*

— Ez az Ön egész programja?

— Pillanatnyilag *ez.* Ha idáig eljutottunk, akkor — félek, későn — kezdetünk beszélni Magyarországon a társadalmi együttélés kultúrájáról, tehát a politikai kultúráról.